

Олена КЛИМЕНКО

науковий співробітник відділу ІМФЕ

ім. М. Рильського НАН України,

кандидат мистецтвознавства

ГОНЧАРНІ ВИРОБИ В АНСАМБЛІ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛА УКРАЇНЦІВ

Мальована миска

Комплексне дослідження художнього ансамблю щодо народного мистецтва розпочалося кілька десятиліть тому. однак ця проблема й дотепер залишається поза увагою мистецтвознавців і цікаві роздуми авторів колективної монографії 1988 р. «Искусство ансамбля. Художественный предмет — интерьер — архитектура — среда» [1], на жаль, майже не були розвинуті дослідниками народного мистецтва. Поділяючи основні теоретичні положення збірника (особливо це стосується статей М. Некрасової, Г. Вагнера, Г. Борисевича та К. Макарова [2]), спробуємо показати, що вироби з глини є невід'ємною складовою ансамблю традиційного селянського житла, намітити механізм їхньої взаємодії з іншими елементами ансамблю й показати, що ці зв'язки будуються на цілісній образній основі. Головну увагу приділено найпопулярнішому різновиду українського столового посуду — мисці.

Щодо ролі й місця гончарних виробів у житловому ансамблі вирізняємо три групи, кожна з яких несе певне утилітарне, декоративне або обрядове навантаження й виконує певні, обумовлені традицією функції.

До першої групи відносимо зразки архітектурної кераміки — кахлі [3], облицювальні плитки, димарі. Це елементи інтер'єру (кахлі) або екстер'єру (димарі, облицювальні плитки [4]), які беруть активну участь у синтезі [5] декоративного оздоблення житла й мають певне усталене, визначене утилітарними й декоративними потребами місце — піч, дах, стіни. Вони не переміщуються у просторі і досить довго існують у часових межах, на відміну від суто побутових речей, які можуть бути розбиті чи пошкоджені в процесі користування.

Другу групу становлять більш «рухливі» вироби, які також беруть участь у синтезі архітектурного середовища інтер'єру, прикрашають помешкання, але водночас можуть використовуватись у побуті та обрядах. Це декоративний посуд, антропоморфні, зо-

оморфні, орнітоморфні посудини й скульптура. З кінця ХІХ — початку ХХ ст. до цієї групи приєднується дрібна пластика історико-етнографічного характеру, яка з'являється на Полтавщині (Опішне) під впливом діяльності земських майстерень. Найтісніше ця група виробів пов'язана з меблями, на яких вони розміщуються стаціонарно (мисник) або під час трапези (стіл), і разом з іншими елементами оздоблення інтер'єру (рушники, скатертини, килими, настінне малювання, різьблений і мальований дерев'яний посуд) створюють цілісний художній організм.

Переважає більшість гончарних виробів (третя група) постійно переміщується у просторі житлового ансамблю, виконуючи утилітарну (приготування і вживання їжі, зберігання харчів, прання білизни, миття посуду тощо) або (рідше) ритуально-обрядову функції. У синтезі ці вироби участі не беруть. Однак, виступають невід'ємною складовою ансамблю традиційного житла, взаємодіють з іншими його елементами не тільки на побутовому чи обрядово-ритуальному рівнях, а також і на художньо-образному: адже кожен гончарний виріб, навіть простий кухонний горщик або глечик, завдяки естетично осмисленій утилітарній формі несе художнє навантаження і може розглядатися як витвір мистецтва (за умови його виконання на належному фаховому рівні). Образ світу, який М. Некрасова через аналіз ансамблю житла прослідковує в розписах прялок або в народному костюмі [6], наявний і у формах простих гончарних виробів. Згадаємо хоча б назви конструктивних частин глечика, які підкреслюють антропоморфність посудин: тулуб, плічка, шийка, вушко. «Маленьке й велике у народній творчості охоплене одним розумінням світу, вираженим у системі образів, дії одних законів» [7].

Усталеність у розміщенні визначених нами груп гончарних виробів тісно пов'язана, вірніше, обумовлена чітким однотипним плануванням української хати, яке протягом багатьох століть залишалося незмінним до початку, а в окремих регіонах і до середини ХХ ст. Дослідники українського народного житла підкреслюють однотипність його планування у переважній більшості регіонів [8]. Особливо це стосується інтер'єру української хати. Наведемо його опис на прикладі Поділля: «Біля входу в хату із сіней по один бік у кутку розташовувалась піч, по другій — мисник для посуду. Між піччю та причілковою стіною весь простір займав широкий дерев'яний настил з дощок для сання — піл. У кутку, протилежному по діагоналі від печі («на покуті»), вішалися образи, а під ними вздовж причілкової та чільної стін хати йшли лави. Перед лавою вздовж чільної стіни

ставили стіл, між столом і ліжком — скриню. Якщо стола не було, за нього правила скриня. Біля стола або печі ставили невеликий переносний стільчик («ослін»). У кутку між дверима та піччю було місце для кочерг, коцюб, а в другому, біля мисника, — для цеберка («зрізка») з водою» [9]. Найпоказовішим для українського народного житла усіх регіонів є незмінне розташування печі в кутку біля входу і покуті по діагоналі від печі [10]. Місце розміщення гончарних виробів в ансамблі житла чітко регламентоване і відповідає традиційному розподілу внутрішнього простору хати на зони-кутки, кожен з яких «мав свою назву й призначення, при цьому існувала певна ієрархія кутків» [11], головний з них — покуть, другий за значенням — жіночий біля печі, третій — дверний або задній куток [12]. Зони відповідали елементарним функціональним потребам селянської родини: «робоча зона — біля печі та вільний простір, зона для сну — піч, піл та лави; святкова, або парадна, зона — покуть, стіл» [13].

Одна й та сама посудина може «перебувати» у різних зонах. Наприклад, горщик у процесі приготування їжі знаходиться в печі, потім — на припічку, який спеціально підводили темним кольором глини, щоб ставити закопчені сажею горщики [14]. Вимиті гошки перегортали на лаві, сушили на подвір'ї. Частина горщиків перебувала в чулані, на горищі. Нерідко у великих горщиках зберігали збіжжя. У ХХ ст. великі горщики підставляли під ринви для стікання дощової води. Важлива роль горщика в різноманітних обрядах [15].

Більшість гончарних виробів виконують кілька функцій. Наприклад, миски є окрасою інтер'єру, посудом для вживання їжі і в окремих випадках — ритуальними предметами (так звана подільська «миска на принос»). Миски розміщуються на миснику біля входу (декоративна функція), під час трапези у святкові дні розміщуються на стіл біля покуті — місце освячене іконами й молитвою, а на Різдво та Великдень взагалі виносяться з хати до церкви. Найчастіше вироби, пов'язані з церковними святами, не застосовувались у повсякденному житті (гличики для свяченої води, гличики «на коливо», «миски на принос», поставці на кутю, форми для випікання пасок тощо). Кілька функцій виконують і макітри: у великих, вкритих зсередини поливою, розчиняли тісто, зберігали випечений хліб, у невеликих за розміром теракотових — розтирали мак. У мальованих тиквах (баньках) подавали на стіл узвар, у простих — носили воду в поле, тримали олію тощо.

Важливу декоративну функцію в інтер'єрі української хати відігравали мальовані миски разом з мисником — спеціальною полицею

для посуду, яка знаходилась біля входу з протилежного боку від печі [16]. Найдавніші мисники склалися з кількох полицок, підвішених до стіни чи розташованих на двох стовпчиках, вкопаних у долівку. Згодом полицки доповнюються знизу шафою з дверцятами [17]. Дослідники розрізняють кілька типів мисника: «полицю-мисник одинарний, мисник великий з багатьма полицками (дві, три і більше), який стоїть при стіні або підвішений під стелею. Здебільшого нижню частину мисника (прилавок) закривають дверками» [18]. Прикрашаються мисники розписом або різьбленням. Важливу декоративну роль відіграє і профілювання бокових дошок великих мисників та кронштейни у вигляді голів коня, постатей вершника тощо [19]. Разом із розміщеним на ньому посудом (окрім глиняних виставлялися також дерев'яні мальовані миски, тарілки, хлібниці) мисник виступає яскравим композиційним і колористичним елементом хатнього ансамблю, демонструючи естетичну роль побутових речей.

Найчастіше форма мисника і його оздоблення підкреслюють і вигідно «представляють» красу мальованих виробів, розміщених на ньому: адже саме вони несуть головне естетичне навантаження, тож і декоруються яскравим малюванням. Спробуємо стисло визначити головні художньо-стильові особливості українських мальованих мисок.

У переважній більшості гончарних осередків вирізняється два типи конфігурації стінок миски — заокруглено розгорнуті та з колінчастим зломом (ребром) по середині висоти чи вгорі. Перший тип миски вважається найдавнішим. Зустрічається він повсюдно в Україні з варіантами у характері вигину стінок або у вирішенні вінець. Леся Данченко розглядає цей тип як «миска з округлим бочком» і подає народні назви: «прості», «на шуту» [20]. Лідія Шульгіна щодо Бубнівки на Поділлі застосовує назву «кругла миска» [21]. Виділяючи два різновиди подільських полив'яних мисок, Марія Фріде відзначає: «Давніший тип має рівні, трохи заокруглені стінки з невеликим відхилом з горішнього краю, що його іноді заступає просте погрубшання або валець» [22]. Миски з колінчастим зломом також створювали в більшості регіонів України паралельно з круглобокими. Вони також мають давню традицію. Т. Романець відмічає: «миски з ребром зустрічаються в кераміці енеоліту (трипільській)...» [23]. Про виникнення таких мисок в давнину на території Середньої Наддніпрянщини пише Л. Данченко й наводить гончарську термінологію першої половини ХХ ст.: «миски до лавки», «до полицки», «крайковані» [24]. Обидва різновиди оздоблюються підполівним розписом, хоча серед круглобоких найчастіше зустрічаються прості, без декору.

Класичним прикладом осередку, де вироблялися мальовані миски лише з непрофільованими стінками, є Голоківка на Середній Наддніпрянщині [25]. Найчастіше в одному осередку робили обидва різновиди форми мисок, які оздоблювали малюванням (Дибинці на Середній Наддніпрянщині, Бубнівка, Бар, Смотрич на Поділлі тощо). Мальовані миски з профільованими стінками вгорі переважали, зокрема, в Опішному [26]. Класичний тип опішненської миски має рівні, розгорнуті під кутом стінки, які вгорі утворюють різкий злам, що переходить у характерний жолобок з плоскими вінцями над ним. Безпосередніх аналогій профілюванню верхньої частини стінок опішненських мисок в інших регіонах України поки що не виявлено [27], хоча в багатьох осередках стінки мисок мають злам вгорі: у Постава Мука на Полтавщині, у Вербі та Олешні на Чернігівщині верхня частина стінок вгорі має ребро і випрямлена. Подібний прийом зустрічається на Тернопільщині й Покутті, де він поєднується із колінчастим зломом середини корпусу. На Східному Поділлі переважають миски, що мають широко розгорнуті або порівняно високі стінки, які нерідко профільовані по середині. Миски Смотрича й Миньківців (Хмельницька обл.) мають напівсферичну форму. Паралельно в Смотричі виробляли миски з колінчастим зломом стінок. Конфігурація вінця української миски також має низку варіантів: плоскі вузькі або порівняно широкі відігнуті під кутом або горизонтально, заокруглені й опущені вниз чи трохи підняті вгору, вирішені у вигляді валика, загнуті всередину тощо. Зустрічаються і фестоновані вінця. В багатьох осередках робили миски, вінця яких конструктивно не виражені або намічені ледь помітним потовщенням, особливо це стосується мисок зі зломом у верхній частині стінок (Постав Муки на Полтавщині, Олешня й Верба на Чернігівщині, Косів, Пістинь на Івано-Франківщині).

Щодо технологічних ознак в Україні виробляли миски теракотові, розписані кольоровими ангобами, димлені з лискованим декором, вкриті кольоровою або безколірною поливою, іноді прикрашені ритуванням чи відбиками штампа та мальовані з підполивним малюванням, які дослідники, зокрема Юрій Лашук, відносять до народної майоліки [28]. Мальовка на мисках виконується за допомогою коров'ячого ріжка, гумової груші чи спеціального глиняного інструменту — «гургули» в техніках контурного малювання (його найчастіше називають «ріжкуванням»), «фляндрування», ритування та «урізу» [29].

Ріжкування передбачає обведення контуру візерунка з наступним заповненням ангобом іншого кольору (лише зрідка заповнення відсутнє). При фляндруванні фарби наносять на сиру об-

ливку й «змішують», розтягуючи спеціальним гачком або ключкою. До контурного за характером близький розпис, що намічає елементи без контуру й заповнення його. Найчастіше це геометричні мотиви, які виступають доповненням до основного орнаменту («кривульки», смуги, лінії, «накапування», великі крапки, «косиці», «сосонки», «курячі лапки» тощо). Поєднання підполивного малювання з риткуванням здійснюється шляхом продряпування контуру малюнка після нанесення обливки і заповнення його кольоровими ангобами або керамічними фарбами. Найвідоміші осередки такого розпису — Косів, Пістинь, Кути на Івано-Франківщині, Сокаль на Львівщині, Товсте на Тернопільщині та Бар на Вінничині. Техніка «урізу» характерна для закарпатської кераміки: вкрита обливкою посудина підсушується, а потім спеціальним ножем зрізаються окремі мотиви декору, які доповнюються розписом.

Найчастіше декор українських мальованих мисок підкреслює конструктивні особливості форми: виділяються денце, береги та вінця миски. Нерідко розпис займає всю площину денця і стінок й окремо акцентуються вінця (наприклад, коли зображується пташка чи букет). Переважають центричні або вертикальні композиції. Варіантів їх безліч при досить обмеженій кількості орнаментальних мотивів. Миски із вертикальними композиціями із зображеннями вазону, квітки, пташки, сюжетних сценок (Бар, Косів, Пістинь), ніби спеціально призначені для розміщення на миснику. Хоча миски із центричною композицією також виставляли на миснику з метою оздоблення інтер'єру.

У деяких осередках можна говорити про (на перший погляд) безсистемне розміщення мотивів декору, коли рослинні й геометричні мотиви у поєднанні із зображальними елементами вільно «розкидані» по внутрішній поверхні миски. Чи не найпоказовішими в цьому плані є миски з Дибинців (Київська обл.), де окрім зразків із центричною та вертикальною композиціями зустрічаються зображення птахів, риб, тварин (коза, кінь, заєць), побутових предметів (сокира, чобітки тощо), зброї (рушниця), доповнені рослинними й геометричними елементами і навіть написами («оружие», «заєць», «коза», «Россева яр коропцы»). Подібний підхід у розміщенні мотивів бачимо і в окремих мисках Смотрича на Поділлі (Хмельницька обл.): зображення птаха доповнюється гілкою, квіткою, великими крапками, плямами фляндрівки тощо. Однак, в усіх випадках композиція декору ніколи не виглядає «розваленою». Вона чітко організована кольоровими плямами, лінійним ритмом контурного малювання

і його заповнень, гармонійним поєднанням мотивів між собою, обрамленням у вигляді концентричних кіл або смуг чи «кривульки» у верхній частині стінок і по вінцях.

В одних осередках мотиви розміщені щільно й повністю заповнюють поверхню миски, в інших — залишається багато вільного тла. При цьому можуть бути використані великі елементи орнаменту або зовсім дрібні чи (і це найчастіше) їхнє поєднання. Наприклад, у Василькові на Київщині контурні візерунки у вигляді великих вигнутих галузок із видовженим листям, що нагадує акант, Y-подібні елементи, широкі «кривульки-вужики» щільно розміщені на дзеркалі й стінках мисок, справляючи враження буяння рослинного світу. У Бережанах на Тернопільщині тло заповнене дрібними геометричними й рослинними геометриздованими мотивами, виконаними в техніці фляндрування. Вишуканим фляндруванням, що нагадує мереживо, оздоблювали миски гончарі Миньківців на Поділлі, водночас у цьому осередку зустрічаємо увагу до вільного тла, на якому розміщені великі крапки, смуги, плями фляндрівки тощо.

Прикладом уваги до вільного тла є миски гончарів з Майдан Бобріка (Вінницька обл.), які оздоблені поодинокими гілочками з квітами, пуп'янками, листочками, виноградом, виконаними у техніці контурного малювання. Зрідка на гілці розміщено зображення невеликої пташки. Найчастіше контур малюнка нанесено білим ангобом, що якимось особливо яскраво й святково «читається» на червоно-вохристому тлі. Розписи доповнено плямами зеленого й брунатного ангобів. Верхня частина стінок прикрашена концентричними смугами, вінця — «кривулькою». Характер розписів лаконічний, навіть сухувато-графічний. Декор займає незначну частину миски, залишаючи багато вільного тла.

Манера трактування декору в окремих осередках може бути спокійною, врівноваженою, коли лінії малюнка й плями різнокольорових ангобів гармонійно співіснують, ненав'язливо доповнюючи одне одного, або ж навпаки експресивною, побудованою на контрасті м'яких та різко окреслених елементів. При цьому традиції певного осередку поєднуються з індивідуальним почерком майстра, котрий варіює й збагачує особливості своєї школи. Показовими в цьому плані є роботи майстрів Косова й Пістиня, у яких майже однакові сюжети й мотиви та усталений колорит (жовто-зелено-брунатні малюнки на білому тлі) завдяки різному трактуванню й манері виконання обумовлюють специфіку кожної школи. Жанрові сценки, зображення птахів, риб, тварин, вазону тощо у Пістині малюються

надзвичайно експресивно, «розмашисто», ніби майстер поспішає завершити роботу якомога швидше. Динамічність головних мотивів, доповнюється великими, впевнено окресленими «зубцями», «копитцями», «тройками» та мінливими затіками зеленого й жовтого кольорів. Це класичний народний примітив з його наївною безпосередністю у вирішенні образу. Натомість косівські майстри малювали більш спокійно, старанно обігруючи деталі, органічно поєднуючи великі й дрібні мотиви, досягаючи необхідної міри узагальнення шляхом відбору найголовніших елементів.

Набір орнаментальних мотивів декору українських мальованих мисок є досить усталеним у певних осередках чи регіонах, прослідковуються і загальноукраїнські елементи. Враження орнаментального багатства складається завдяки незліченній кількості варіантів їхнього поєднання між собою в окремих регіонах та осередках.

Обсяг нашої публікації не дозволяє розглянути все розмаїття регіональних шкіл української мальованої кераміки, тож розглянемо найголовніші з них.

Серед значної кількості гончарних осередків Полтавщини найцікавіші мальовані миски робили в Опішному й навколишніх селах, а також у с. Постава Мука Чорнухинського району.

Миски з Опішного та його околиць — Міських Млинів, Малих Будищ, Попівки — декоровані переважно фляндруванням. Принцип побудови орнаменту не виходить за межі загальноукраїнської традиції. Локальна своєрідність виявляється як у характері трактування мотивів, так і в їхньому поєднанні між собою, а розміщення обумовлюється формою миски, що, як відзначалося, має колінчастий злам вгорі стінок і тому дозволяє вільно заповнювати декором усю внутрішню поверхню посудини.

Переважає центрично-симетрична композиція. Орнаментальні мотиви komponуються навколо дзеркала, на якому розміщується розета. Іноді його центр акцентується колом, ще рідше — спіраллю або асиметричною фігурою. Часто дзеркало взагалі не має декору й оточене в основі стінок смугою фляндрівки, вузькими смужками, розетою тощо. Нерідко елементи розпису зі стінок «опускаються» на дзеркало, залишаючи вільним його центр. Майже завжди на вінцях розміщується «кривулька», а у верхній частині стінок — вузькі лінії.

Головна увага приділяється орнаментуванню стінок миски, де мотиви комбінуються у значній кількості варіантів, коли декор розташовано у вигляді 1–3 фризів, утворених в основному вузькими лініями з нанесеними на них мотивами чи смугами фляндрівки, або

композиція розподіляється вертикальними й заокругленими елементами на кілька частин. Нерідко тричастинність розподілу дзеркала або основи стінок поєднується із широким фризом у верхній частині миски. Часто один або декілька різновидів мотивів, чергуючись і повторюючись кілька разів, групуються навколо денця. В багатьох мисках композиційною основою є контурна 4–5–6-пелюсткова розета, заповнена й доповнена різними елементами (іноді її намічено не лінією, а смугою фляндрівки). Контур розети наближено до зірки або квітки із заокругленими пелюстками чи являє собою 5–6-кутник з трохі вигнутими сторонами.

Кількість орнаментальних мотивів опішненських мальованих мисок не дуже велика. Найулюбленіші з них — «лиштва», «гребінчики», «сосонки», «заводянка», «дряпичка», «овесець», «волочок», «зірочки», «крапельки», «яблучка», «фіялочки». Враження різноманітності й неповторності кожної миски створюється за рахунок різних поєднань та комбінацій.

Окрему групу опішненських мисок становлять вироби із зображеннями птаха або риби, найчастіше оточеними гілочками. Птах майже завжди нагадує півня з пишним хвостом, форму риби наближено до овалу із загостреними кінцями, біля одного з яких розташована крапка-око, до другого приєднується хвостовий плавець у вигляді кількох розтягнутих крапель, решту плавців намічено рисочками. Внутрішня поверхня риби заповнюється вигнутими чи скісними лініями, рисками, «кривульками».

Миски в Поставах Муках в основному оздоблювали смугами фляндрівки, організованими у легкі, спокійні, ніби застигли в часі композиції, доповнені рівними або хвилястими лініями. Нерідко між пелюстками контурної розети розміщені невеличкі фляндровані квіти. Тло в основному вохристого кольору, а мальовка — білого й темно-зеленого, майже чорного, що підкреслює стриманість декору цього своєрідного осередку півночі Полтавщини [30].

Якось особливо вишукана шляхетність, чіткість, узагальненість творчого мислення вирізняє і миски Чернігівщини (Ніжин, Кролевець, Верба, Осмаки, Олешня), де невеличкі букетики, «курячі лапки», маленькі фляндровані квіточки, коротенькі «кривульки», крапельки, організовані у своєрідні розети, що займають незначну частину внутрішньої поверхні миски, залишаючи багато вільного гла. Олешнянські гончарі нерідко із зовнішнього випрямленого вгорі боку стінок розміщують ритовану «кривульку», що виступає органічним завершенням стриманого декору.

Натомість Середня Наддніпрянщина вражає розмаїттям яскравих, оздоблених багатими розписами мисок, що виконувались гончарями у таких відомих осередках, як Дибинці, Васильків, Обухів, Канів, Голоківка, Гнилець [31]. Так, гончарі с. Дибинців Богуславського району Київської області миски розмальовували кольоровими ангобами зеленого, червоно-вохристого, рожевувато-вохристого, білого та темно-брунатного кольорів на білому або червоно-вохристому тлі. В декорі поєднуються рослинні й геометричні мотиви, зображення птахів, риб, тварин, доповнені написами. Найпопулярніші елементи орнаменту — виноград, тюльпаноподібні та багатопелюсткові квіти, листя, подібне до акантового, «гребінці», смуги, «кривульки». Стиль дибинецьких розписів відзначається плавністю ліній, заокругленістю контурів і якимось особливим соковитим насиченням композицій. Досить активно в оздоблених застосовували гончарі Дибинців фляндрування: вертикальні «спускавки», плями фляндрівки, віялоподібні елементи, доповнені смугами, рядами «шарівки» та «кривульками», організовані у чіткі центричні композиції.

Декор мисок с. Гнильця Звенигородського району Черкаської обл. будується на грі гнучких контурних ліній з використанням рослинних та геометричних мотивів: «гребінці», грона винограду, квіти, подвійні листочки (так звані «заячі вушка»), зображення птаха. Розписам притаманні чітка симетрія та вишукана рівновага.

Як вже відзначалося, миски с. Голоківки Чигиринського району Черкаської обл. мають заокруглені без профілювання стінки. Декор в техніці фляндрування нанесено на обливку вишневого, зеленого або білого із жовтуватим відтінком кольорів. Розписи голоківських майстрів вирізняються невимушеним, нерідко динамічним трактуванням елементів, мінливим перетіканням одного кольору в інший. Різноманітність візерунків досягається сміливим варіюванням незначної кількості (до 15) мотивів. Основні з них — «косиці», квіти, «лебедики», «спускавки», «гребінці», «квасольки», які розміщуються широкою смугою або чергуються, утворюючи рухливі центрично-симетричні композиції [32].

Подільські гончарі, як і скрізь в Україні, застосовували рослинні й геометричні орнаменти, зображення птахів, риб, іноді людей (Кіблич, Бубнівка) і навіть сюжетні сценки (Бар). Популярні такі мотиви, як «кривулька», «капанка», «косиці», «сосонки», квіти, «спускавки», «заячі вуха», великі й малі крапки, різноманітні смуги, риски, які в кожному осередку трактуються своєрідно, хоч зустрічаються не лише в межах Поділля, а повсюдно в Україні.

Характерними виключно для Поділля є «вилоги», «індичі хвости», «каблучки», «карбики» тощо [33].

Особливості мальованих мисок Східного Поділля [34] яскраво характеризують вироби низки осередків, розміщених навколо Гайсина, давнього цехового міста сучасної Вінницької області. Серед них перше місце щодо довершеності розписів посідає с. Бубнівка [35]. Форма миски має тут низку варіантів: «миска на принос», «поставець», миска з ребристим зламом стінок, круглобока тощо. У бубнівських мисках переважає яскраве вогнисто-червоне тло, а колористичне багатство й різноманітність комбінацій мотивів, характерних для цього села («вилоги», «косиці», «індичі хвости» тощо), безкінечні. Подібні мотиви популярні і в с. Жерденівці, однак, тут вони дрібніші, більш деталізовані. Активне використання техніки фляндрування створює живописну мінливість контурів, рухливість мотивів. Жерденівська назва «миски на принос» — «салятирка» [36].

У декорі мисок Гайсина популярні — «косиці», «сосонки», квіти. Зустрічаються також мотиви, подібні до «косиць», з характерними видовженими відростками, нерідко доповненими крапками [37]. Розпис виконується білим, темно-брунатним (майже чорним) і зеленим (зі своєрідним яскравим відтінком) ангобами. Мотиви й колорит оздоблення мисок с. Шури-Бондурівської аналогічні. Манера трактування мотивів у обох осередках досить динамічна, навіть «живописна». Їй притаманні якийсь особливий «неспокій», рухлива мінливість контурів, «розмашистість».

Серед виробів майстрів Кіблича виділяється велика «миска на принос» С. Янкового, оздоблена складною композицією вертикальної орієнтації, утвореною віялоподібними елементами, виноградними гронами, плямами фляндрівки й хрестами. Із зовнішнього боку стінки миски прикрашені «сосонками» і хрестами [38]. Характерна риса кіблицьких розписів — виконання фігурних зображень (наприклад, птаха) технікою фляндрування.

В оздобленні мисок Торканівки панують геометричні мотиви з віртуозною фляндрівкою: аркоподібні елементи нанесені на концентричні кола й заповнені плямами фляндрівки. Декор мисок із с. Василівки відзначається деталізацією дрібних мотивів, нанесених на концентричні кола й перетворених фляндрівкою. Зустрічається «кривулька», S-подібні та X-подібні елементи тощо. Фляндрівка переважає і в розписах таких відомих центрів як Берлінці-Лісові та Рахни-Лісові.

Композиція розписів мисок с. Горишківки центрична: розета, оточена смугами декору у вигляді концентричних кіл, плям, рисо-

чок, смужок тощо. Популярна 4-пелюсткова контурна розета, утворена кількома різнокольоровими лініями або арками. У пелюстках розети розміщуються плями фляндрівки.

Заслуговують на увагу і миски, що походять з с. Кришинців. Вони порівняно великі за розміром і декоровані традиційними для Східного Поділля мотивами: «сосонки», «виліги», розети тощо, які трактуються досить детально і старанно виписані. Візерунки нанесено на щільно розташовані концентричні смуги, що утворюють своєрідне тло. Колорит виконано у теплій вохристій гамі.

На естетичному рівні «співіснування» мальованих мисок певного осередку із середовищем інтер'єру будується на принципах контрастного або органічного поєднання з іншими елементами ансамблю. Найважливішими факторами при цьому виступають лінійний ритм і колорит. Мальовані миски на тлі білої потинькованої стіни центральних регіонів України сприймаються інакше, ніж на тлі дерев'яної поверхні гуцульського зрубу або полтавської так званої «митой хати» [39]. Велику роль відіграє тло миски, яке варіюється від червоно-брунатного, червоно-вохристого чи світловохристого до жовтуватого й майже білого. Саме воно і «читається» на поверхні стіни або контрастуючи (темне на світлому і навпаки), або створюючи ледь помітний відтінок: біла (жовтувата) миска на тлі потинькованої хати. В останньому випадку увага акцентується на колориті малюнка, що, як відомо, найчастіше контрастний до тла миски.

Колорит мисок активно взаємодіє і з іншими елементами художнього ансамблю хати — рушниками, килимами, настінним малюванням, дерев'яними виробами (мисник, стіл, посуд) тощо. Своєрідність цієї взаємодії чітко прослідковується на регіональному рівні. Однак, це питання має стати предметом окремої розвідки.

Таким чином, мальовані миски є, вірніше, були одним з найважливіших елементів художнього ансамблю традиційного житла українців, а нині вони залишаються окрасою музеїв і свідчать про невичерпний творчий потенціал нашого народу.

1. Искусство ансамбля: Художественный предмет — интерьер — архитектура — среда. — М., 1988.

2. *Некрасова М. А.* Ансамбль как образная система // Искусство ансамбля... — С. 43–96; *Некрасова М. А.* Проблема ансамбля в декоративном искусстве // Там само. — С. 13–42; *Вагнер Г. К.* Древнерусский ансамбль как образ мира (К постановке вопроса) // Там само. — С. 97–139; *Борисевич Г. В.*

Предметный ансамбль древнерусского жилища // Там само. — С. 140–159; Макаров К. А. К понятию декоративности // Там само. — С. 289–333.

3. В сучасному українському мистецтвознавстві побутує думка, що кахлі не доцільно відносити до архітектурної кераміки (Див.: Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. — Львів, 1992. — С. 82; Колупаєва А. Українські кахлі XIV — початку XX століть: Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть. — Львів, 2006. — С. 35–36), втім, ми дотримуємось традиційного погляду і вважаємо кахлі одним із різновидів архітектурної кераміки, нарозривно пов'язаною з архітектонікою печі як одного з елементів хатнього інтер'єру.

4. Облицювальні плитки в оформленні зовнішніх стін зустрічаються, зокрема, в селах Чернігівщини. Вони переважно теракотові, з рельєфним декором (ПМА: жовтень, 1982).

5. Підкреслюємо: поняття синтезу й ансамблю не є тотожними. Див. зокрема: Власов В. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства: В 10 т. — СПб, 2004. — Т. I. — С. 296–298; Те само. — СПб, 2008. — Т. VIII. — С. 826–828.

6. Див.: Некрасова М. А. Ансамбль как образная система... — С. 43–96.

7. Там само. — С. 72.

8. Див. зокрема: Косміна Т. В. Сільське житло Поділля (кінець XIX–XX ст.): Іст.-етнограф. досл. — К., 1980. — С. 159.

9. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля... — С. 159–160.

10. Там само. — С. 159.

11. Байбурын А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. — Л., 1983. — С. 149.

12. Там само. — С. 149.

13. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля... — С. 165.

14. Там само. — С. 128.

15. Див.: Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. — К., 1993. — С. 246–290.

16. На жаль, про мисник з мальованими мисками можемо говорити лише в минулому часі. Автор протягом багаторічних експедицій у різні регіони України всього кілька разів зустрічала в інтер'єрах хат традиційний мисник з мисками. Зокрема, 1981 р. у с. Заміхові Новоушицького р-ну Хмельницької обл. пощастило побачити мисник із мисками роботи гончарів с. Миньківців, розташованого неподалік. Частину мисок вдалося придбати до колекції Музею українського народного декоративного мистецтва (ПМА: червень 1981).

17. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля... — С. 170.

18. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. — Львів, 2002. — С. 327.

19. Там само. — С. 328–329.
20. Данченко А. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. — К., 1974. — С. 71.
21. Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. — К., 1929. — Вип. II. — С. 150.
22. Фріде М. Форма й орнамент посуду з Поділля // Науковий збірник ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. — К., 1928. — Вип. II. — С. 82.
23. Романець Т. А. Стародавні витоки мистецтва української народної кераміки. — К., 1996. — С. 57.
24. Данченко А. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. — С. 16, 35, 71.
25. Там само. — С. 162.
26. Переважна більшість гончарів-мисошників мешкала в навколишніх селах — передмістях Опішного: Миських Млинах, Малих Будищах, Попівці, кутку Опішного Їсіпівці. Більшість опішненьських мальованих мисок має профілювання у верхній частині стінок під вінцями, хоча зустрічаються й круглобокi, а от прості миски без декору або з розписом в техніці описки майже завжди круглобокi.
27. В деяких мисках, що походять з поки що не встановленого осередку Полтавщини, також наявний жолобок, однак злам стінок миски під ним не такий різкий, як в Опішному (Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, інв. №№ К-14407, К-14435)
28. Див. зокрема: Лащук Ю. Українське гончарство — феномен народного мистецтва слов'янського світу // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник (Науковий збірник за минулі літа). — К.; Опішне, 1993. — Кн. 1. — С. 373.
29. Лащук Ю. Кераміка // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. — Львів, 1969. — С. 44; Лащук Ю. Українське гончарство — феномен народного мистецтва слов'янського світу... — С. 375.
30. Ханко О. Постаवмуцькі миски // Народне мистецтво. — 2000. — № 3/4. — С. 52.
31. Данченко А. Народна кераміка Наддніпрянщини. — К., 1969; Данченко А. Народна кераміка Середнього Придніпров'я.
32. Данченко А. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. — С. 60–69.
33. Про назви мотивів подільської кераміки див.: Спаська Є. Орнамент бубнівського посуду // Матеріали до етнології... — С. 201–223; Гептєнер Н. Жерденівські гончарі. — К., 1928; Лащук Ю. Українські гончарі. — К., 1968; Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). — К., 2005.

34. До Східно-Подільської зони Ю. Лащук відносить Вінницьку область, суміжні райони Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей (див.: *Лащук Ю. Ф.* Українська народна кераміка XIX–XX ст.: Автореф. дис. ... д-ра искусствоведения. — К., 1976. — С. 16).

35. Див.: *Адамович В.* Гончарські миски с. Бубнівки. — Кам'янець-Подільський, 1925; *Спаська Є.* Орнамент бубнівського посуду. — С. 201–223; *Шульгіна Л.* Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі... — С. 111–190; *Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М.* Бубнівська кераміка. — Бубнівка, 1999; *Мельничук Л.* Гончарство нашого краю: Минуле і сьогодення // Народне мистецтво. — 2002. — № 3/4. — С. 26–30.

36. Див.: *Гептенеф Н.* Жерденівські гончарі.

37. Подібний мотив характерний також для осередків території сучасної Черкаської обл., вироби яких стилістично тяжіють до Поділля, зокрема, Громи Уманського р-ну та Паланочка Маньківського р-ну.

38. Знаходиться в експозиції Музею українського народного декоративного мистецтва.

39. «Мита хата» — це хата із дерев'яними дощатими (найчастіше дубовими) стінами, які замість побілки кожного року «миються» і з часом отримують приємний брунатно-вохристий відтінок. Подібну хату автор у 1980-х — на початку 1990-х бачила в Опішному на кутку Яри. Кілька років тому вона, на жаль, розвалилась.

Анотація. У статті розглядається мальована миска як один з елементів гончарних виробів в ансамблі традиційного житла українців.

Ключові слова: мальована миска, гончарні вироби, традиційне житло.

Аннотация. В статье рассматривается расписная миска как один из элементов гончарных изделий в ансамбле традиционного жилища украинцев.

Ключевые слова: расписная миска, гончарные изделия, традиционное жилище.

Summary. In article the painted bowl as one of elements of a pottery in ensemble of traditional dwelling of Ukrainians is considered.

Keywords: a painted bowl, a pottery, traditional dwelling.